

ՀԱՐ. ԱՐԲԱՀԱՄՅԱՆ

ՆԱԼԲԱՆԴՅԱՆԻՆ ՎԵՐԱԲԵՐՎՈՂ ԱՐԻՒՎԱՅԻՆ ՎԱՎԵՐԱԳՐԵՐ

Հայկական ՍՍՌԻ Ժողովոստովեսին կից Ձեռագրատան (Մատենադարան) արխիվային բաժնում հայտնաբերված են մի քանի ամբողջական գործեր՝ կազմված Նալբանդյանին հոգևոր կոչում տալու, նրա կողմից գրված «անվայել» նամակների քննության և էջմիածին կանչվելու հարցերի հետ:

Գործերից առաջինը՝ կազմված է էջմիածնի Սինոդում և կրում է հետևյալ վերնագիրը — «Дело Эчмиадзинского Армяно-Григорянского Синода: по отделению Распорядительному № 89. По рапорту Бессарабской консистории о принятии в число духовных Михаила Налбандянца (Нач. 2 июля 1848 г. кончен. в 1855 году)». բաղկացած է 28 թերթից:

Գործում այլ և այլ զրազրությունների հետ տեղափոխված են Նալբանդյանի երկու անտիպ և մեկ տպված (Տես «Իրվան» էջ 42) խնդրագրերի բնագիրը, Նախիջևանի առաջնորդ Մատթեոս արքեպիսկոպոսի միջնորդագրերը և Սինոդի օրագրական բոլոր եզրակացությունները, որոնք վերաբերվում են Նալբանդյանին հոգևոր կոչում տալու խնդրին:

Հաջորդ երկու գործերից մեկը կազմված է կաթուղիկոսի դիվանում, հետևյալ վերնագրով «գործ № 310 դիվանատան ծայրագոյն կաթուղիկոսի ամենայն Հայոց, ըստ հայտարարության հոգևոր կառավարության Ն. Նախիջևանայ, յաղագս զանազան ապօրինի ներգործութեանց ատենադարի նոյն կառավարութեան տիրացու Եղիայի Շապուշնիկեան և տիրացու Միքայելի Նալբանդեանց, սկսեալ ի 1846 ամի, աւարտ, 185... ամի». բաղկացած է 105 էջից: Մյուսը՝ որը կազմված է սինոդում վերնադրված է —

«Дело Эчмиадзинского Армяно-Григорянского Синода: по Распорядительному отделению № 12. По кондаку святейшого патриарха всех армян о вытребовании в присутствии Синода священника Шапошникова и дьячка Устаева для личного объяснения по касающемуся до них делу. (Нач. 14 Генв. 1852 г. кончен. 30 сент. 1864 г.)», բաղկացած է 79 թերթից:

Վերոհիշյալ գործերում տեղափոխված են քննության առարկա խնդրի կապակցությամբ տեղի ունեցած ողջ զրազրությունը, ի թիվս որոց Նալբանդյանին վերադրվող «անվայել» նամակների բնագրերը*), Լազարյանների միջնորդագրերը՝ Նալբանդյանին էջմիածին կանչելուց աղատելու համար, կառավարական սենատի ուկազը՝ Նալբանդյանին Լազարյան ճեմարանի ուսուցիչ նշանակելու վերաբերյալ և այլն:

Վերջին գործը՝ կազմված է Նալբանդյանի կողմից հետևյալ վերնագրով՝ «Գործ № 1, ըստ խնդրոյ իմոյ առ Նախիջևանայ Հայոց հոգևոր կառավարութիւնն, յաղագս զբազարս մատուցանելոյ Բարսեղ քահանային Պոպովեանց նորին վեհափառութեան զօրինակս զրութեանց, որպէս թէ յինէն գրեցեալս, սկսեալ ի 8 ժարտի 1850 ամի ի Նախիջևան»:

Այս գործում գետնդրված են Նալբանդյանի երկու խնդրագրերը**) ուղղված հոգևոր կառավարությանը, որով խնդրում է

*) Պատճենները ե. Շահադիզի կողմից հրատարակված են «Իրվանում», էջ 22—23:

**) Այս խնդրագրերի աշխարհարար թարգմանությունը՝ անս «Սովետ. զրականություն» ամսագրի 1941 թ. № 4-ում:

բացառութեամբ չունի պահանջել Բարսեղ քահանայից, վերջինիս բացառութեամբ և հոգևոր կառավարութեան մի քանի գրութեանները Թե ինչ ճանապարհով այս գործը էջմիածին է հասել, հայանի չէ:

Վերոհիշյալ գործերը և հատկապես ստորև հրատարակվող վավերագրերը պարզաբանում և լրացնում են մեր գլխավորները Նալբանդյանի կյանքի ասանձին շրջանների վերաբերյալ, ավելին, նրանց հիման վրա ուղղվում են մի քանի անճշտութեաններ:

Հատկանշական է, որ Նալբանդյանը միայն մեկ անգամ (1848 թ.) կամովին գլխավոր է հոգևոր կոչում ստանալու համար, երկրորդ անգամ նա ստիպված, գլխավոր է իր համար հարգելի մի քանի անձանց հարգաբանքին, «հրավիրելու կողմանց ազգասիրաց յանձին անուշ վերստին դաշտան հոգևոր և կալ մնալ ի սպասու աստուծոյ» գրում է Նալբանդյանը, հետագայում Մինոզին ուղղված երկու խնդրագրերը ավելի շուտ հետապնդում են հարկերից ազատման, արձակագրերը հետ ստանալու, քան թէ հոգևոր կոչում ձեռք բերելու նպատակը:

Մինոզի օրագրութեաններից, ինչպես նաև կաթողիկոսին ուղարկված պատասխանից (տես սուրբ) պարզվում է, որ ա) սինոդը Նալբանդյանին հոգևոր կոչում չի տվել և ոչ էլ այդ կոչումից արձակել: Բ) ոչ Նալբանդյանն է գլխավոր կաթողիկոսին և ոչ էլ վերջինս «չպիտոթյամբ ստորագրել է Բարսեղ կաթողիկոսի կողմից իրեն ներկայացված Նալբանդյանի դիմումը» հոգևոր կոչումից արձակվելու մասին, այդ բոլորը մտաշածին և ոչնչով չհիմնավորված գրույցներ են:

Անխուսափելիորեն առաջանում է այն հարցը, թե ինչ միջոցներով Նալբանդյանն ազատվեց Ներսես Առաքակեցու հեռևորական հետապնդումներից, այդ հարցի կոնկրետ պատասխանը մենք գտնում ենք Հովհաննես Լազարյանի կաթողիկոսին ուղղված նամակի հետևյալ տողերում «չիշխալ Նալբանդեանցն ըստ վկայութեանց չափաբերական թղթոյն, զոր ունէր առ ինքն, ըստ որում էր աշխարհական կոչումն, մեր

դաշնակի վկայականս նորա և գտուեալն ինքեան ի կառավարութենէն ունիվերսիտետին վկայականս ներկայացուցեալ ի անտութիւն գլխավոր, կառավարչին ճամբանի մերում ... զոր և նա մատոյց առ կառավարութիւնն Սենաթին» և այս թէ «Միքայել Նալբանդեանց թէպէտ յառաջին կոչումն իւր էր քաղաքացի, այլ այժմ, ըստ կառավարութեան արքունի Սենաթին, որ ի միջոցիս արձակեալ է դնա յայնմ կոչմանէ և հաստատեալ է յուսումնական տարկայս ի ծառայութեան, որքին արձակեալ դասնի նա այժմ ի քաղաքացի ասացեալ կոչմանէ և ոչ ենթարի ի հոգևորական դատուութեան»: Գորդ է, որ Նալբանդյանը կաթողիկոսի հետապնդումներից խուսափել է իր մոտ եղած «չափաբերական» թղթերի և կառավարական սենատի ուղղի գորութեամբ:

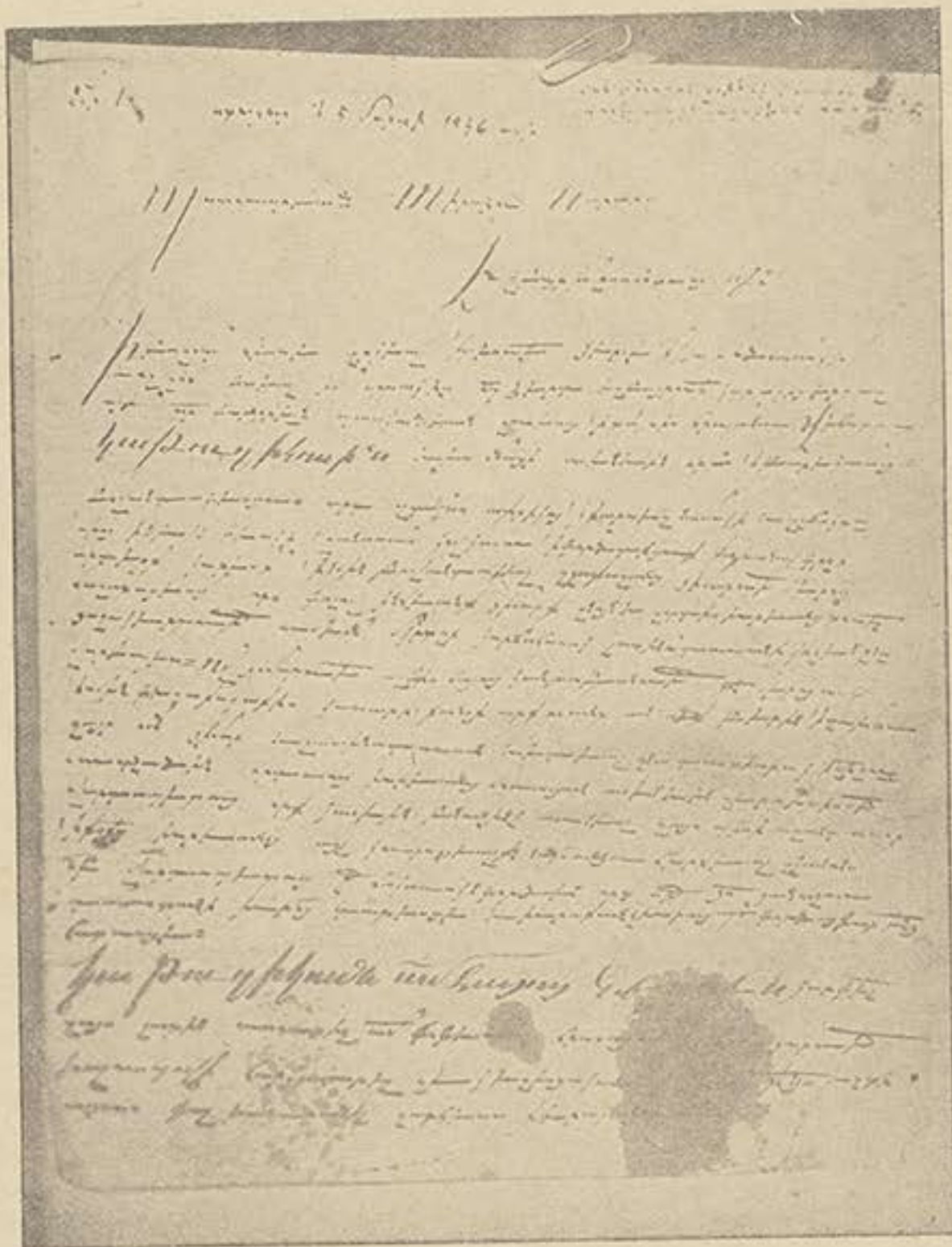
Սուրբ աղագրվում են Նալբանդյանի անտիպ խնդրագրերը և մի քանի այլ վավերագրեր քննութեան տանված հարցերի կապակցութեամբ:

Ստացա ի Ծ օգոս. հմբ 63.

Նորին բարձու սրբազնութեան Տեառն Մատթէի թեմակալ արքեպիսկոպոսի և ասպետի

Թանարհագոյն խնդիր

Թէպէտ ես ի 10-էն մայիսի խնդրամատոյց լեալ էի ի հոգևոր կառավարութիւնն անդուստ և հանգիման կացուցեալ զարձակման վկայագիրս զոր տուեալ էր ինձ Նախիջևանայ հայոց հասարակութիւնն յազազս մասնելոյ ի հոգևոր կոչումն, որպէս և յիշեալ կառավարութիւնն առաջարկեալ էր զայնմանէ Չերդ բարձր սրբազնութեան զոր նոյն օրինակ Չերդ բարձր սրբազնութիւն յայնեալ էր լուսաւորչական հայոց սինոդոսին էջմիածնի, բայց այժմ ըստ բերման բաղդիս մահահրաւէր խոլերայն ըմբոնեաց զիս ի ճանկս իւր զոր թէպէտ և ողորմութեամբ աստուծոյ ազատեցայ ի մահուանէ բայց հետք ճիրանաց անազորոյն ախախ



Նալբանդյանին վերաբերող V սամակը՝ ուղղված Խերացու Սարգսին

Թախութեան և մինչ անգամ նուազումն
 սրաի մնաց ի վերայ իմ, դոր զինի ամսօ-
 րեայ ժամանակի յետ ծախելոյ գրազուս
 ինչս բժշկաց և զեղտելից վերջապէս հաս-
 առանցաւ ի վերայ իմ մնալով անբայժ.
 ուսաի և չկարիմ ամենեկն մնալ ի հողե-
 րական կոչման. վասնորոյ և կամիմ վերբա-
 րին մասնել ի թիւ հարկատու անձանց

կայսեր, ըստ դորութեան 110 յօդուածոյն
 բարձրագոյն կարգադրութեան
 Աւսաի դիմեալ յուսով առ Չերզ բարձր
 սրբազնութիւն ամենախնամարհարար խնդ-
 րեմ առաջարկել զայսմանէ յուսարչական
 Հայոց սինհագոսին կշմխոմնի, զի արձա-
 կեացէ զիս ի հողերական կոչմանէ, եթէ
 մուծեալ է, իսկ եթէ չէ կարգադրեալ, ոչնչ-

չացուցանել զառաջին գործն իմ և յետ
առաքել զարձակման վկայագիրս, զի ես
լինելով ըստ առաջնոյն հարկատու անձն
Ամենողորմած Կայսեր և արձակեալ ի հո-
գևորական կոչմանէ զալց զայլ եղանակ
կենաց ըստ հասարակեալ օրինաց:

Սոնարհ ծառա Միքայէլ Ղազարեան
Նալբանդեանց

1848 յ9 օգոստոսի

Ի Նախիջևան

Նախկին Սինոդի արխիվ, կարգադրիչ մաս. 1848 թ.
գործ № 89 էջ 5.

Ի 3 յունիսի 1853 ստացա

Խնդրէ Միքայէլ Չանընկալ Ղազարեան
Նալբանդեանց, համաթուեալ առ զգերս Նա-
խիջևանա սուրբ լուսաւորչայ աւագ եկե-
ղեցւոյ. այլ թէ զինչ այնմ զհետ գան: յօ-
ղուածք.

1.

Յամի 1845 ի լինել ծայրագոյն պատ-
րիարգ կաթողիկոսի ի Նոր Նախիջևան,
ըստ առաջարկութեան տեղւոյն հոգևոր կա-
ռավարութեան ընկալաւ զիս ի թիւս հոգե-
ւորականաց այնք քաղաքի և դասաւորեաց
ի կարգի գղերաց Ս. լուսաւորչի աւագ եկե-
ղեցւոյ տեղւոյն. իսկ յամի 1848 ի գալ նո-
րին բարձր սրբազնութեան Տեառն Մատթէի
արքեպիսկոպոսի նորոգ վիճակաւորի ի Նա-
խիջևան յիշեալ հոգևոր կառավարութիւնն
առաջարկեաց նորին բարձր սրբազնութեան
չնորհել, և ինձ ի թիւս այլոց հոգևորակա-
նաց, դաստիճան Չանընկալութեան, զոր ըն-
կալայ յ 8 յունիսի նոյն 1848 ամի:

2.

Ի ամին

Ըստ դօրութեան օրինացն որովհետե
ցայդ վայր չունէի ես զարձակուրդ ի հա-
սարակական տեսչութենէ, պարտաւորեցայ
լինքնին, թէպէտ և հոգևոր իշխանութիւնն
ոչ բունադատէր զիս, յայն ստանալ ի հասա-
րակութենէ Նախիջևանայ զարձակագիր զոր
ինչդրաւ մատուցի հոգևոր կառավարութեան

Նախիջևանայ, յաղազս հանդիման կացու-
ցանելոյ զայն ուր հարկն է վասն պատկա-
նաւորն հաստատութեան, որ և մատուցեալ
նորին բարձր սրբազնութեան խնդրեաց
զարժանին տնօրինութիւն. յորմէ և առա-
քեցաւ ի սինոդն սրբոյ էջմիածնի:

3. խնդրոյ

Ի նմին 1848 ամի ի տիտել մարդախոշոշ
խոլերայի ի սահմանս Նախիջևանայ և Նա-
խիջևանն իսկ, ես երկիցս ըմբռնեալ ի չա-
րաշուք ախաէս եղայ անկողին անդգայ,
յորմէ օգնութեամբ բժշկաց անդանօր զի-
պելոց առողջացեալ, անկայ հետևաբար
յախտ թուլութեան մինչև չիմանալ գտնել
և զգործել իմ, զեղերելով տառապագին ի
զրուս բժշկաց և զեղավաճառաց. յետ ընդ
երկար վարանմանց այն ինչ բարձաւ յի-
նէն յոյս վերակենցաղելոյ ըստ գուշակու-
թեան բժշկացն, հարկադրեալ եղէ հրաժեշտ
տալ հոգևոր կոչմանն ապիկար գանձս առ
սպասահարկութեան գտեալ Աստուածեան
տաճարին. այսու մտօք մատուցեալ զխնդիր
նոյն վիճակաւոր արքեպիսկոպոսին ազաչե-
ցի միջնորդել ի Սինոդն սրբոյ էջմիածնի
արձակել զիս ի հոգևոր կոչմանէ եթէ հաս-
տատեալ իցէ. իսկ թէ ոչ յետս առ իս զար-
ձակման թուղթն իմ առաքել, զոր և ընկալայ
եղծեալ խաչագծիւ:

4. զոր

Ի 1848 ամն. ց 1852 ամն, նորին բարձր
սրբազնութիւն թեմակալ արքեպիսկոպոսն
Մատթէոս խնամ տարեալ ինձ և առեալ
ընդ իւր էհան ի քաղաքէն Նախիջևանայ և
տարեալ յՕղեսոս և ի Քիշնե, սատարու-
թեամբ երևելի բժշկաց վտարեալ յանձնէս
զախտ թուլութեան, որ ամօք սպաննացեալ
էր ի բժշկաց թագաւորել ի վերայ իմ ցմահ.
յընթացս այսք առողջաբար զեղընկալու-
թեան հրաւիրեալ եղէ յոմանց ազգասիրաց
յանձին տոնուլ վերստին զպաշտօն հոգևոր
և կալ մեալ ի սպասու տաճարին Աստուծոյ.
առ այս նպատակ ուղղեալ ես զիմ մտա-
դրութիւն, ընկալայ վերստին ի հասարա-

կութենէ նախիջևանայ յամի 1851 զարձակման վկայագիր, զոր նորին բարձր սրբազնութիւն յանդիման կացուցեալ Սինօղին սրբոյ էջմիածնի խնդրեաց վերստին հաստատել զիս ի հոգևոր կոչման:

5. շարագրեցի և

Յետ իրբ ութն ամսոյ նորին բարձր սրբազնութիւն կոչեալ զիս առ իւր, յայտնեաց ինձ զհրամանագրութենէ Սինօղին սրբոյ էջմիածնի առ ինքն, որով ծանուցանէր նոյն իշխանութեան թէ զառաջարկութիւն նորին բարձր սրբազնութեան ունի թողուլ առանց ընթացից մինչև գործն ծագեալ ըստ անձամբ կարգադրութեան նորին սրբութեան ծայրագոյն պատրիարքին վասն իմ ոչ առցէ զիւր վախճանական լրումն:

6. Պարգազրեցի ևս

Գործս այս լինելով անտեղի ինչ և յարեալ յոմանց անխիղճ անձանց սոսխացելոց ընդ իս չունի բնաւին ընդունել զվճիռ ինչ. վասն զի, յետ գոյոյ այնր անհիմն և բոլորովին անկանոն չունի թերևս և զօրինաւոր թույտութիւն սկզբնաւորութեան և շարունակութեան ի կանոնադրութեանց Ձերոյին Կայսերական մեծաւրեան, վասն զի յայնմ ժամանակի՝ այն է յամի 1846, յորում զիս բռնադատեն յանձին աւանուլ գոլ յանցաւոր, գտանէի ևս 17 ամեաց մանուկ անչափահաս, յորժամ օրէնք յամենայնի ներողաբար վարէր ընդ իս, և թէ իրօք գտանեցեալ էր իմ յիր ինչ յանցաւոր: Այլ այնու ամենայնիւ ևս ի դեմս պահանջողութեան նորին սրբութեան տուեալ եմ զիմ պատասխանի ընդ ձեռն բարձր սրբազան Մատթէոս արքեպիսկոպոսի ի 21-էն ապրիլի 1852 ամի և ընդ ձեռն սինօղի սրբոյ էջմիածնի ի 10-էն դեկտեմբերի նոյն ամի, առաւել քան զորս չունիմ ասել ինչ. ըստ որում ամենայն հանգամանք գործոյն յայտնի երեկն ի վերտողեալ յայտարարութեանց իմոց:

7.

խնդրագործ

Ես տեսանելով, զի ողորմելի աղքատութեամբ դեգերեալ ի դրունս այլոց զբաղրութեամբ հաղիւ թոշակեմ դաւուրն պարէն և Սինօղն էջմիածնի յետադրեաց զիւր վասն իմ անօրինութիւն, պարտաւորեցայ առանձին խնդրագրաւ ի 10-էն դեկտեմբերի անցեալ 1852 ամի աղերսել զնոյն Ատեան փութացուցանել զիւր անօրինութիւն ըստ իւրում նկատման, կամ ընդունել զիս ի հոգևոր կոչումն և կամ թէ անարժան ոք դատիմ առ այն, առանց զիս դեգերեցուցանելոյ և ծախելոյ դժամանակն իմ ի նանիր, յետս առ իս զվկայագիր իմ զարձուցանել, որպէսզի ընկալեալ զայն, մարթացից օրինաւոր կղանակաւ մասնել յամենահպատակ ծառայութիւն Ձերոյ Կայսերական մեծաւրեան, ինդրելով ընդ նմին զվկայագիր իմ չեղձանել ըստ առաջնոյն խաչագծիւ ի պատճառս պիտոյ այնր ինձ լինելոյ:

8.

Միքայէլ

Յօրէ անտի մինչ ցայսօր չունելով ոչինչ բաւականութիւն ի կողմանէ Սինօղին, կամ մոլորեալ ի վերայ երկուց ճանապարհաց. վասն կղանակի իմոյ ապագայ կենաց և թէ յինչ ունի կղերիլ վճիռ սինօղին և դատնիմ ի մեծի չքաւորութեան և տառապազին աղքատութեան և յամեցողութիւն գործոյն ակնարէ*) ի շարաշար զրկանս ողորմելի անձին իմոյ:

Վասն որոյ ամենահպատակաբար հայցեմ, շահընկալ

Որպէս զի հրամայեալ լիցի տալ գործոյն իմոյ զպատկանեալ ընթացս, որով հայտնեցի ինձ ապագա վիճակ իմ այս է կամ ընդունել զիս և վերահաստատել ի հ. կոչման և կամ վերադարձուցանել առ իս զվկայագիր իմ ամենայն ամբողջութեամբ, զի առանց կորուսանելոյ դժամանակ իմ յընդվայր կարողացայց զայն ի գործ դնել

*) Բնագրում այդպէս է. երևի «արեանէ» բառն է աղավաղված:

յամենահպատակ ծառայութիւն Չերոյին Մեծութեան: Կայսերական խնդիրս այս պատկանի մասուցանել լուսաւորչական հայոց Սինոդին սրբոյ էջմիածնի, ի 24 մայիսի 1853 ամի ի Քիչնեով:

Նալբանդեանց ստորագրեցի.

Բնակութիւն ունիմ ի Քիչնեով քաղաքի երկրորդ բաժնի քաղաքին յանդիման նոր որդաստային:

Սինոդի արխ. կարգադ. մաս, 1948 № 89, էջ 17:

Մանր.—Քնդրադերը զբխած է զբխադար 60 կողեկանոց թղթի վրա, առաջին էջի ձախ կողմում մակագրված է բնամանակ է կատարում խնդրոյ աղերսարկութիւն ըստ այժմ գործոյ ծանուցանել նմա ընդ ձեռն վիճ. կոն-սիտսորիային Բես(արարիոյ), ի Կատարչարչական) մասն է, անդամ Սինոդի Մակար կղխապետ:

Չերոյն վեհափառութիւն

Արրադնակատար աէր,

Շնորհ ունիմ յայտ առնել սովին, Չերոյին վեհափառութեան, թէ ի վիճադրեալ պատճենէ եղբակացութեան ազգային ժողովին արարելոյ ի Կալիպթա ի 23 դեկտեմբերի 1860 ամի, ի մետասաներորդ յուրեւոյ նորին տեսանի, թէ ի վաղ ժամանակաց հետէ մնացեալ կայ ի ձեռս եկեղեցւոյնի սուրբ Նաղարեթ եկեղեցւոյն Հայոց ի Կալիպթա, պատրաստի դուռար դրամոց, պատկանեալ Սրբոյ աթոռոյն էջմիածնի, որ շահուք հանդերձ ցվերջ 1860 ամի հասեալ է մինչև ցերկու հազար եօթն հարիւր ութսուն և չորս հնդկական կումուսանու ասացեալ սուփիս, ցերեք քսասն անայս և ցինն պղինձ, որ հաշուելով ըստ սուսական դրամոց, ըստ արդի գնոյն առնէ մերձ իբր հազար ութն հարիւր նիսուն և երկու մանեքս արծաթոյ և որ ի հարկէ մինչև ցարդ անեալ է դարձեալ ընդ ձեռն աօկոսեաց:

Չայսմանէ ի խօսիլ իմ ընդ մեծարութեանուոյն Պ. Յարութիւնի Արգարեանց և ընդ Սաչիկեան Տէր Յովհաննէս աւագ քահանային, լուայ, զի թէ վեհափառութիւնդ շնորհարաշխն կոնդակաւ ձերով հաճեսջիք

յանձն սանել, որպէս երեւոյթսանի ի ձերմէ կողմանէ Պ. Յարութիւնի Արգարեանց, ստանալ զայս դուռար և հասուցանել առ Չեղ, յիշեալ անձն զերարժան պատրաստ է կատարել հրաման Չեր:

Միայն զայս իմ պարս համարիմ զեկուցանել վեհիդ, զի թէ հաճեսջիք զայդմանէ կոնդակ աալ Պ. Յարութիւնի Արգարեանց, հարկ է զի ստուգութենէ ստորագրութեան Չերոյ ի վերստղեալ կոնդակին, ի ներքոյ նոյն իսկ Չերոյին ստորագրութեան, սիւնհոզոսն սրբոյ էջմիածնի ստորագրութեամբ անդամոց և գրութեամբ կնքոյ վկայեցէ այսպէս Շնորին վեհափառութեան իսկական ձեռամբ ստորագրեալ է կոնդակս, զորմէ Սիւնհոզոսն Սրբոյ էջմիածնի ստորագրութեամբ անդամոց և գրութեամբ կնքոյ վկայէ ևն». զայս պահանջին տեղական օրէնք անդլիսականք:

Գումարդ այդ որ մնացեալ է անդր և որ մնացէ էթէ ոչ պահանջեցէք, կարէ սատար վնել Չեղ, թերեւ ի շինութիւն գալրոցին, զոր հիմնէիք տակաւին ամօք իբր երկուք յառաջ:

Եթէ հաճութիւն լիցի վեհափառութեանդ, որպէս ասացեալ եմ ի միւսում թղթիս*), կարէք զկոնդակն կնքեալ մակագրել այսպիս «առ Մ. Նալբանդեանց, յաղագս հասուցանելոյ ի Հնդկաստան առ պ. Յարութիւն Արգարեանց» և յետոյ զայդ կնքեալ ծրար դնել յայլ պահարան և վերստին կնքեալ ի վերայ արտաքին պահարանին մակագրեալ զանուն իմ և զլիսակատար հասցէ, զոր ունիք գտանել ի վերջ միւսոյ նամակիս և առաքել ի Պետերբուրգ, եթէ գտայց ես անդր, այն է զի ընկալեալ զայն իսկոյն առաքեցից ի Կալիպթայ, որպէս արժանն է. իսկ թէ կոնդակ Չեր հասցէ անդր յիմում բացակայութեան, յայնժամ հաւատարիմ թղթակից իմ բնակեալ ի տան, յորում և ես բնակիմ, հասուցէ առ իս անկորուստ, ուր իցեմ ես և ես ըստ կարգին հասուցից նոյնպէս:

Իսկ թէ կամիցիք այլով ճանապարհաւ գրել կամ խոստա զանց առնել, կամք վե-

*) Տես «Գիտան» էջ 191:

համառութեանդ են, ես զիմ կատարեցի
զպարտականութիւնս:

Ազաչելով զօրհնություն վեհափառ Հայ-
րապետիդ ի պլուխ իմ, մնամ միշտ որպէս
էի և եմ:

Չերոյին Սրբազնակառար Տերութեան
ամենախոնարհ ծառայ և որդի
Միքայէլ Նալբանդեանց

20 հուլիսի
1862 ամի
Էնդան

Նախկին Սինոդի արխ. Տոմոս մաս.
1862 Գործ № 22, էջ 1.

Ի պատասխան Նալբանդյանի 1848 թ. օգոստոսի
9-ի դիմումին, Սինոդի 1848 թ. սեպտեմբերի 15-ի
օրագրական որոշումը:

«... Որովհետև յիշեալ Նալբանդեանն
անկեալ յախա թուրութեան՝ չկարէ աշտու-
հետև շարունակել զսրբազան պաշտօն հոգե-
վորականութեան, վասնորոյ համաձայն ներ-
կա առաջարկութեան Մատթէոս արքեպիս-
կոսոսին վերադարձուցանել զարձակադիրն
նորա, գտանեցեալն ի գործս Սինոդիս և
աշտու զգրագրութիւնն ըստ այսմ աւար-
կայի կարճել բոլորովին և զգործն Սինոդին
աւարտեալ համարել, վասն տալոյ ի սահ-
մանեալ ժամանակի յարխիւն ի պահեստ»:

Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց՝ Ներսէս
Անդամք Սինոդի (ստորագրություններ)

Սինոդի 1852 թ. մայիսի 26-ի օրագրա-
կան վճիռը ի պատասխան Մատթէոս արքե-
պիսկոպոսի երկրորդ միջնորդությանը՝
Նալբանդյանին հոգևոր կոչում աւրու հա-
մար:

«... Որովհետև վասն առաջարկեալ Մի-
քայէլին Նալբանդեանց շարունակի ի Սի-
նոդիս առանձին գործ ի վերայ Հայրապե-
տականն կոնգակի, յազազս զանազան ան-
վայել նամակագրութեանց նորա, որոց վա-
սըն կոչի նա յԱտեան Սինոդիս վասն ան-
ձամք մատուցանելոյ սմին զհարկաւորն պա-
տասխանիս, ուստի զանօրէնութիւնն վասն
ընդունելութեան նորա ի հոգևոր կոչումն

զազարեցուցանել մինչ զվախճանական վըճ-
ոահաաութիւն Սինոդիս ըստ այնմ գործոց,
զորմէ տալ զիտել վիճակաւորին Բեսարա-
բիոյ, յազազս ծանօթութեան»:

Տեղապահ ամենապետի (ստորագրութիւն)
Անդամք սինոդի (ստորագրութիւններ)

Սինոդի 1853 թ. փետրվարի 18-ի օրա-
գրական վճիռը ի պատասխան Նալբանդյա-
նի 1852 թ. դեկտեմբերի 10-ի դիմումի*):

«... Որովհետև Սինոդս չհամարի ինքեան
իրաւունս առնելոյ զանօրէնութիւն յազազս
ընկախելոյ ի հոգևոր կոչումն զՄիքայէլն
Նալբանդեանց յառաջ քան զվերջաւորու-
թիւն կազմեցեալ ի Աինոդիս գործոյն ի
վերայ Հայրապետական առաջագրութեան,
վասն անվայել նամակագրութեանց նորա,
իսկ յիշատակեալ Նալբանդեանցն որպէս
երկի յարզեան խնդրագրոյ նորայ, ոչ յօժա-
րի սպասել ցվախճան վերոյիշեալ գործոյն,
ուստի զարձակագիր նորա ի հարկաց առա-
քել ընդ հրամանագրի ի վիճակային կոն-
սիստորիայն Հայոց Նոր Նախիջևանու և
Բեսարաբիոյ առ ի զարձուցանել նմայ հա-
մաձայն նորուն ցանկութեան: Այլ և յանձ-
նել կոնսիստորիային, պահանջել ի նոյն
խնդրատուէ զվախճան կողէկս արծաթոյ
վասն երկուց թերթից անգրոշմ թղթոց...»

Անդամք Սինոդի (ստորագրութիւններ)

Սինոդի գրությունը Բեսարաբիայի հա-
յոց վիճակային կոնսիստորիային, ի պա-
տասխան Նալբանդյանի 1853 թ. մայիսի
24-ի դիմումի:

«Դպիր Միքայէլն Նալբանդեան խնդրա-
գրով, մատուցելով Սինոդին յանուն բարձ-
րագոյն, ի 24 մայիսի սոյն ամի խնդրեալ
էր զանօրէնութիւն Սինոդին յազազս հաւ-
ատակոյ գինքն ի հոգևոր կոչման կամ վե-
րադարձուցանելոյ զարձակագիր իւր ի հար-

*) Տես «Դիվան» էջ 42:

կաց՝ գտանեցեալ ի գործս սորին. ի հետև
վումն որոյ Կառավարչական մասնս ըստ
պատուիրանի Տեարց ատենակալաց Սինոզին
սրբոյ էջմիածնի յայանէ կոնսիստորիզ,
յայանել յիշեալ Նալբանդեանցին, թէ Սի-
նոզս համաձայն այսմ ցանկութեան նորայ
արարեալ է արդէն զարժանաւորն անօրէ-
նութիւն, զորմէ և յայանեալ է նմա, հրա-
մանագրութեամբ յանուն կոնսիստորիզ
Բեսարաբիոյ ի 15 մայիսի սոյն ամի հա-
մարաւ 688:

Անդամ Սինոզի՝ Մակար եպիսկոպոս

1853 ամի

ի 21 օգոստոսի

ի սուրբ էջմիածին:

Նորին Սրբազնակատար վեհափառու-
թեան ծայրագոյն պատրիարզ կաթողիկոսի
ամենայն Հայոց և Աստուծոյ Տեառն Ներսէսի:

Ի լուսաւորչական Հայոց Սինոզէն
սրբոյ էջմիածնի յայտարարութիւն:

Ի կատարումն առաջադրութեան սրբազ-
նակատար վեհափառութեան Չերոյ ի 18
դեկտ. անցելոյ համարաւ 436, իսկ աստէն
ստացելոյ ի 14 ամսոյս, արտագրեալ զօրի-
նակս ծագեալ զբազրութեանցն ի մասին
ընկալնոյ ի հոգևորականութիւն զարքու-
նական հարկատու Միքայէլն Նալբանդեանց,
և մատուցեալ զայնս ի տես սրբութեան
Չերոց՝ ընդ այսմ սինոզս սրբոյ էջմիածնի
պարտաւոր գտանի յայանել ամենախոնար-

հարար, զի Միքայէլն Նալբանդեանց՝ զոյով
որդի արքունական հարկատու անձին՝ յա-
մենայն ի կեանս իւր երբէք չէ հաստատեալ
կամ հաշուեալ ըստ օրինաց տէրութեան ի
կարգի պարզ հոգևորականաց. ըստ այնմ
և չէ ընկալեալ ի սինոզէն երբևիցէ զար-
ձակագիր ի հոգևորականութենէ:

Այլ Նալբանդեանցն երկիցս խնդրագործ
է եղեալ Սինոզին ի ձեռն վիճակաւոր ա-
ռաջնորդին Բեսարաբիոյ վասն մտանելոյ
կանոնագրեալն կարգաւ ի վիճակ հոգևորա-
կանութեան, սակայն և երկուս նուազան չէ
յաջողեալ նմայ կատարումն այնր ըղծի
իւրոյ՝ վասն պատճառանացն, արձանացու-
ցելոց ի գրագրութիւնսն Սինոզիս, զորոց
զօրինական ընկալնուք ընդ այսմ: Իսկ վկա-
յարանութիւն աստիճանաւորին Սինոզիս
Սուքիասայ Թաղիանոսեանց առաջի սրբազ-
նակատար վեհափառութեան Չերոյ, վասն
իրբ թէ տուեալ զոյոյ Նալբանդեանցին
արձակաթուղթ ի հոգևոր կոչմանէ հրամա-
նաւ Սինոզիս՝ մոռացմամբ և սխալմամբ է
ստացեալ, որպէս բացատրեաց նա ինքն
անձամբ առաջի ատենակալաց:

Անդամք Սինոզի՝ Դուկաս արքեպիսկոպոս
Մակար եպիսկոպոս

Կատարող պաշտօնի ատենապետի՝
Յ. Սիմէճեանց

Օգնական ատենապետի
Ս. Թաղիանոսեանց

№ 49

ի 21 Յունիսի 1855 ամի

և ազգական 1304

ի սուրբ էջմիածին:

МИНИСТЕРСТВО
ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Таганрогскаго Градоначальника
по Канцелярии
Стол
№ 3698
9-го мая 1854 года
Таганрог

Его Святыни Господину Нерсесу, Патриарху и Католикосу всех Армян.

Милостивый Архипастырь

В мае месяце 1858 года предместник мой Князь Ливен, в следствие распоряжения Г. Наместника Кавказскаго, последовавшаго по отношению Вашего Святейшества, о высылке в Эчмиадзин замеченных духовным начальством в противозаконных поступках Священника г. Нахичевана на Дону, Тер-Егия Шапошникова и дьячка Михаила Устаянца, об исполнении сего в тоже время предписал Нахичеванскому Армянскому Магистрату.

В следствие чего Священник Шапошников выслан в Эчмиадзин за присмотром еще в Июне месяце 1853 года, а о дьячке Устаянце, как неоказавшемся в г. Нахичеване происходила переписка по которой оказалось что Устаянец (он-же Налбандов) находится в г. Москве, и из отзыва Г. Московскаго Обер-полицмейстера видно, что Михаил Налбандов, по выдержании испытания в С.-Петербургском Университете на звание учителя, указом Правительствующаго Сената, от 27 Января сего года за № 4555, утвержден в означенном звании при Лазаревском Институте Восточных языков.

Долгом поставляя уведомить об этом Ваше святейшество и поручая себя молитвам Вашим, с глубочайшим высокопочтанием имею честь быть Вашего Святейшества покорнейший слуга и преданнейший во Христе сын.

Граф Николай Ажербулов.
За правителя канцелярии Яконов

№ 4555

К о п и я

Указ Его Императорскаго величества, Самодержца Всероссийскаго, из правительствующаго Сената, Господину Главнначальствующему Лазаревским Институтом Восточных языков. По Указу Его Императорскаго Величества, Правительствующий Сенат слушали рапорт главнначальствующаго Лазаревским Институтом Восточных языков, об утверждении Налбандова в службе по учебной части и об исключении его вместе с тем, из подушнаго оклада. Приказали: Удостоеннаго экзаменным комитетом С.-Петербургскаго Университета звания учителя Армянскаго языка и назначаемаго к определению учителем

сего языка в Лазаревский институт Михаила Налбандова, на основании Св. Законов изд. 1842 г. т. 3 устава о службе по определению от Правительства примечания 3 к ст. 57 утвердя в службе по учебной части, из мещанского звания в коем он по городу Нахичевану на Дону состоит записанным исключить, и о том к Г. Главнначальствующему Лазаревским Институтом Восточных языков и в Екатеринбургскую Казенную Палату, послать указы с препровождением в сию последнюю увольнительного приговора и с возвращением к первому прочих представленных им о Налбандове документов. Января 27 дня 1854 года.

Подписали: Обер Секретарь Вальдрехт, в должности Секретаря Клейнберг и скрепил помощник Секретаря Камышанин

К исполнению.

«Կաթ. Դիվ.» 1846 թ. գործ № 310.

5 մարտի ընկալայ.

Չերզ Վեհափառադոյն Տերութեան. ամենապարմաձ Հայր Հոգևոր.

Պարտ անձին համարիմ ծանուցանել Չերոյին փեհափառութեան ի տեղեկութիւն. ծառայեալն գրչութեամբ առ նորուն սրբադնութեան արքեպիսկոպոսն Մատթէոս՝ վիճակաւորին մեր, Միքայէլ Նալբանդեանց. յանցեալ ամի գիմեալ ի Քիչնեաց աստ ի Ս. Պետերբուրգ, սրոյ և յառաջագրեալ ինձ գառեալն ինքեան ի յիշեալ արքեպիսկոպոսէն գհաւանական վկայագիրս և գյանձնարարութեան նամակ, խնդրեաց ընդունել գինքն ի վարժապետութեան հայկական լիզուի ի Լազարեանցս ձեմարանի արեւելեան լիզուաց: Պատանին այն՝ եմուտ ի քննութիւն հիմնաւոր հայոց լիզուի, աստ ի Ս. Պետերբուրգ յարքունի Ունիվերսիտեան, յորում վկայեցաւ նա լինել ըստ չափու

հմուտ ընդ հայկականին և Ռուսաց լիզուի: Յիշեալ Նալբանդեանցն ըստ վկայութեանց չափարեւական թղթոյն, զոր ունէր սա ինքն, ըստ որում էր աշխարհական կոչումն, մեք գայնասիկ վկայականս նորայ և գառեալն ինքեան ի կառավարութեան ունիվերսիտեթին գվկայական, ներկայացուցեալ էաք ի տեսութիւն գլխավոր կառավարչին ձեմարանի մերում, Ղեհարալ աղիւթանթ գրափ Օսլովին, զորս և նա ժառոյց աս կառավարութիւն Սենսթին, վասն հաստատութեան նոյն Նալբանդեանցի ի ծառայութեան ստուճեական մասին ի ձեմարանի անդ:

Այժմ կառավարիչ ձեմարանին ծանուցանէ ինձ, որպէս թէ Մոսկովու քաղաքական Դատաստանատունն ի հեռութիւն պահանջողութեան Տեանն Կովկասեան տեղապահի ինդրէ ասաքել գյիշեալ Նալբանդեանն ի Տփիսիլ աս ի գասեւոյ գնայ, իսկ թէ՛ աս ինչ ընդգեմ օրինաց կենցաղաւորութեան չգիտեմք, սակայն՝ միայն գայն յայտ ասնէ, յիշեալ կառավարութիւնն, որպէս թէ՛ այնպիսի պահանջողութիւնն նորուն Պայծառափայլութեան կնէազ Միխայիլ Սեմէժնովիչ Վօրժնցովի հիմնեալ է ի վերայ կամաց ձեր Վեհափառութեան: Գրեն ինձ ևս, զի ըստ վկայութեան բարեկարգիչ կառավարութեան Մոսկովու (Ուրբաւո պլակոչիննըյ) երևեալ է զի Նալբանդեանն այն ի հանգամանս անձին իւրոյ է յոյժ նուաղ և անասողջ, ըստ որոյ՝ յայտ ներկայ ամի, ոչ կարէ նա գայնքան ընդերկա՞ր ձանադարհօրդութիւնս կատարել. և այն՝ ըստ օրինակի գրեական (sic!) բանդարկեալ յանձաւորաց հալածանօք հանդերձ:

Յետ քանի տուրց, այս է՝ ի 12 փետրվարի ինքնին յիշեալ կառավարութիւնն (Ուրբաւո պլակոչիննիյի) ծանուցանէ մեզ, վասն այնոցիկ ամենայնի և վասն փորձեալ տկարութեանցն և նուաղութեան անձին նոյն պատանուոյ, բաց յայտցանէ Վեհափառ Տէր, Միքայէլ Նալբանդեանց թեպէտ յառաջին կոչումն իւր էր քաղաքացի, այլ այժմ ըստ կառավարութեան արքունի Սենսթին որ ի միջոցիս արձակեալ է գնա յայնմ կոչմանէ և հաստատեալ է յուսում-

նական առարկայս ի ծառայութեան, ուրիմն՝ արձակեալ դասնի նա այժմ ի քաղաքացի (ասացեալ) կոչմանէ և ոչ ենթարկի ի հոգևորական դասադասութիւն:

Չերդ վեհափառութիւն, ըստ մերոց առ ձեզ սրդիական հաստատուն անձնընծայութեանց (որ յայնժամ փայլէր անփոփոխ՝ յորժամ ի մահահրաւեր տկարութեան ձերում ամենեքեան գրեթէ թողին զձեզ), յայտանէ կարեք լինել հաւասարի, զի ես յայս իրակութիւն ամենեկն չհակառակելով ձեր կամաց, խոնարհարար խնդրեմ ի վեհափառութեանէ ձերմէ յայտնել ինձ մանրամասնարար և հիմնաւոր, թէ արդևոր զի՞նչ իցեն ընդդէմ օրինաց յանցանք և կենցաղավորութիւնք Նալբանդեանին, և ի հաստատութիւն այնոցիկ՝ ս՞րդիսի ճշմարիտ ատրցուցութիւնք, որ եթէ յիրաւի՝ վիպեալ յանցաւոր է՝ արդարապէս ենթարկելի է նա յուղութիւն ինքեան ընդ պատժովք. թէ ոչ, ըստ խղճի մտաց, ապօրէն է ողորմածագոյն աէր հարածել զնա ի Տփլիս, յայժմեան ցրտայլն կղանակի, և աօթբամբասանաց վիճակի հոգևորականութեան ազդի մերում:

Իրեցեք խնդրեմ Տփլիսիդու քաղաքական կառավարութեան զի նա իւրմէ կողմանէ հաղորդեցէ Մոսկովու քաղաքական կառավարութեան, առ ի յանձնել զնա ի հաստատեալ դասատանատեղին, ուր և քննեալ զգործս և զյանցանս յիշեալ Նալբանդեանի, թէ ճշմարտեցեն ի վերայ նորա զայնոսիկ յանցանս, յայնժամ անշուշտ անկանի ընդ պատժովք, և դուցէ ի սալդաթութիւն ևս մասնեացի և կամ ի Սիւլիւր աքսորեացի գաղթականութեամբ, և թէ ոչ սրբազնագոյն Տէր, այսու կղանակաւ սրպէս այժմ ընդ ձեռն ներդարձութեան նորուն պայծառափայլութեան պահանջին ձեր զնա անդ ի Տփլիս (մերս սրդիական հաւատարմութեամբ հաւասար առնեմք ձեզ) համարի

խաղառ անպատշաճութիւն և անվայելչական կարգի ընթացից հոգևորական դասադասութեան ազդի Հայոց, ևս և անհամաձայն օրինաց և վերոհիշեալ հրովարտակի Սենաթին:

Առ այս հաւասար լերուք վեհափառ Տէր, զի ես յիմոյս կողմանէ յայնժամ թողեալ զպաշտելի ճշմարտութիւն ոչ պաշտպանեցից զսոյն Նալբանդեանն, այլ ի գործ կզեալ զկարելի ներդարձութիւնս իմ ըստ յանցանաց նորայ առանց նուազ ինչ թոյլաբարութեան տացից ենթարկել զնա ընդ արժանաւոր պատժովք, նախ առ այն՝ զի վասն չարագործ կենցաղավորութեանցն, դուցէ նա զարժանաւոր հատուցումս, և երկրորդ ևս վասն այնորիկ զի օրինակ աւցին ամենայն թերահաս սրդեղիրք ճեմարանի մերում, և այլ ամենայն ծառայողք անդն, յուղութիւն բարուց իւրեանց և վարուց, և ի զպաշտութիւն յապագայ ժամանակս, սրպէս նոցա՝ այնպէս և ամենեցուն:

Ընդ սմին կզեալ և զօրինակ հրովարտակի կառավարիչ սենաթին, առաքեմք առ ձերդ վեհափառութեան ի սեղեկութիւն:

Եւ առաւել քան զայսոսիկ կմք և կղիցուք զամենայն աւուրս կենաց մերոց անփոփոխ և անխարդախ սրդիական ջերմաւորութեամբք, Չերոյին վերամբարձ ընդհանրական զահալարութեան ամենախոնարհ ծառայ՝

Յովհաննէս Լազրեւի

№ 58

1851. և մեր ազգական ՌՅԳ.

փետրվարի 12-ի Ս. Պետերբուրգ.

Չայս ևս համարձակիմ ծանուցանել վեհափառ հորդ. եթէ Նալբանդեանն յայս ձմեռան կղանակին կլանէ ի ճանապարհ, անպատճառ մեռանելոց է ի ճանապարհի, յայնժամ դուք և ևս պատասխանի տարոց կմք աստուծոյ. և այլն:

«Կաթուղ. Դիվան» 1846 թ. գործ № 310, էջ 92.